

Duits diplomaat denkt terug aan Estland

Henning von Wistinghausen:

Im freien Estland. Erinnerungen des ersten deutschen Botschafters 1991-1995.

Keulen, Weimar en Wenen: Böhlau Verlag, 2004; 694 blz.; 39,90 euro; ISBN: 3-412-11404-9

Estland is nu een jaar lid van de Europese Unie, maar het kleine en dunbevolkte land is voor veel inwoners van de oude lidstaten, zo ook voor menig Nederlander, nog immer *terra incognita*. Weliswaar wordt Tallinn dezer dagen overspoeld door Finse en Britse toeristen, maar zij laten zich eerder inspireren door een zucht naar goedkope alcohol dan door werkelijke belangstelling voor de met fraaie middeleeuwse, *hanseatische* bouwwerken gezegende hoofdstad. Veertig jaar sovjetbezetting van Estland heeft klaarblijkelijk ook in *Old Europe* haar uitwerking niet gemist: met de kennis van de zg. Baltische landen, die na de inlijving in Stalins heilstaat voor altijd van de wereldkaart leken te zijn verdwenen, is het ronduit droevig gesteld.

Gelukkig heeft de afgelopen jaren een aantal degelijke Engels-, Duits- en zelfs Franstalige boeken over Estland, Letland en Litouwen het licht gezien (enige heruitgaven inbegrepen), zodat eenieder die de leemte in kennis wenst te vullen, inmiddels in de gelegenheid is dat te doen. Boekwerken over de landen afzonderlijk, die in cultureel-taalkundig opzicht hoegenaamd niets met elkaar gemeen hebben – zo zijn de Esten een Finno-Oeegrisch volk en leggen zij doorgaans weinig affiniteit met hun zuiderburen aan de dag – vormen voornamelijk een minderheid.

Eén der jongste aanwinsten in de 'Baltische bibliotheek' is het lijvige boekwerk van Henning von Wistinghausen, de eerste ambassadeur van de Bondsrepubliek in Estland, dat op 20 augustus 1991, ten tijde van de reactionaire *Putsch* tegen Gorbatsjov, in een plechtig document het herstel van de onafhankelijkheid proclameerde. Von Wistinghausen was tot zijn aanstelling in Tallinn consul-generaal in het toenmalige Leningrad en ooit werkzaam als hoofd van de consulaire sectie van de ambassade in Moskou, in welke hoedanigheid hij nauw betrokken was bij de onderhandelingen over het uiteindelijk in augustus 1970 ondertekende verdrag met de Sovjetunie, het voorlopig hoogtepunt van kanselier Brandts *Ostpolitik*. Von Wistinghausen geeft in zijn Baltische memoires een uiterst gedetailleerd overzicht van de ontwikkelingen in de prille Estse democratie.

De auteur laat in een heldere schrijfstijl alle denkbare kwesties de revue passeren: economische problemen; snel toenemende spanningen met voormalig kolonisor Rusland over de terugtrekking van wat eens het trotse Rode Leger was; de integratie van de Russische minderheid; moeizame onderhandelingen met Moskou over een grensverdrag (in maart 1999 zouden beide partijen weliswaar tot een akkoord komen, maar een officieel verdrag is tot op de dag van vandaag niet getekend); en natuurlijk de opbouw van de betrekkingen met de Europese Gemeenschap/Unie en Duitsland. Von Wistinghausen verhuult bepaald niet zijn onvrede over de vaak halfslachtige en afwachtende houding

van zijn superieuren in Bonn, die een stabiele relatie met Jeltsins Rusland prioriteit gaven, maar is in zijn kritiek op de Duitse Balticumpolitiek aanzienlijk terughoudender dan Kristina Spohr-Readman (zie mijn bespreking van haar boek in de *Internationale Spectator*, december 2004, blz. 630-631).

Maar het boek heeft meer te bieden dan enkel een opsomming van feiten. Het *Auswärtiges Amt* in Bonn had een gegronde reden om Von Wistinghausen voor deze diplomatieke pioniersfunctie te polsen: hij is namelijk een telg uit een oude Baltisch-Duitse familie. De Baltische Duitsers werden op basis van een op 28 september 1939 door de nazi's en de sovjets getekend verdrag, dat het een maand eerder bekokstoofte Molotov-Ribbentrop Pact (dat, zoals bekend, het lot van Polen en de Baltische landen bezegelde) aanvulde, gedwongen *Heim ins Reich* te keren. Een deel van hen zag eigenlijk al geen toekomst voor zichzelf meer weggelegd in Estland – de regering van de Eerste Republiek was in oktober 1919 begonnen met de confiscatie van de landerijen van de Baltische Duitsers en ontnam hun alle privileges, adellijke titels inbegrepen. Op 18 oktober 1939 verliet het eerste schip met Duitsers, wier voorouders vaak al in de dertiende eeuw in Estland waren neergestreken, de haven van Tallinn; in de loop der maanden zouden in totaal 14.000 mensen in het kader van deze *Umsiedlung* het land verlaten om er nooit meer terug te keren.

Het zoeken naar de wortels van zijn familie – Von Wistinghausen bezocht Estland al in de sovjettijd, maar mocht zich als westerling toen

niet buiten Tallinn begeven, waarbij komt dat de (West-)Duitse politiek van niet-erkenning van de annexatie van de Baltische landen door Moskou zijn bewegingsvrijheid als diplomaat al evenzeer beperkte – loopt dan ook als een rode draad door zijn boek.

Voor de gemiddelde lezer zijn niet alle passages even interessant, maar Von Wistinghausen schrijft met grote passie over het land van zijn voorvaders. Ook gunt hij ons een blik in de diplomatieke ‘keuken’. Zo laat hij zien hoe hij en zijn kleine staf in eerste instantie een tamelijk geïsoleerd bestaan leidden en goeddeels op zichzelf waren aangewezen (Von Wistinghausen was, na zijn Zweedse collega, de tweede ambassadeur die president Rützel zijn geloofsbriefjes

overhandigde) en welke problemen zich bijvoorbeeld aandienen bij het vinden van een passend, representatief ambassadegebouw en het voorbereiden van bezoeken van diverse delegaties uit Duitsland.

In deze synthese van een gedetailleerd geschiedkundig overzicht en persoonlijke memoires schuilt de kracht van het boek. Saillant detail is dat de Estse politicus over wie Von Wistinghausen het minst enthousiast is, Edgar Savisaar (premier van 1990 tot 1992 en leider van het links-populistische *Keskerakond*), definitief is teruggekeerd in de nationale politiek en als minister van economische zaken deel uitmaakt van de op 13 april jl. aangetreden regering-Ansip.

Von Wistinghausen is, na ambassa-

deursposten in Kazachstan en Finland te hebben vervuld, met pensioen gegaan en woont tegenwoordig in Berlijn. Wellicht kan hij kanselier Schröder binnenkort eens opzoeken om hem uit te leggen dat nieuwe EU-lidstaten als Estland om begrijpelijke redenen van historische aard een groot wantrouwen koesteren jegens al te innige relaties tussen Duitsland en Rusland.

Jeroen Bult

Drs Jeroen Bult is historicus en publicist. Hij schrijft o.a. voor de Estse krant *Eesti Postimees*.

Terugblik op Nederland aan eind Koude Oorlog

Jan Hoffenaar, Jan van der Meulen en Rolf de Winter (red.):

Confrontatie en ontspanning: Maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989.
Den Haag: SDU Uitgevers, 2004; 306 blz.: 24,99 euro; ISBN: 90-1210-090-9

Dit is het derde boek in een reeks studies over civiel-militaire betrekkingen tijdens de Koude Oorlog. Eerder verschenen in deze serie onder redactie van Jan Hoffenaar en Ger Teitler *De Koude Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag, 1992) en onder redactie van J.A.M.M. Jansen *In de schaduw van de muur. Maatschappij en krijgsmacht rond 1960* (Den Haag, 1997). De hier besproken bundel is tevens de laatste publikatie die tot stand is gekomen onder auspiciën van de Stichting Maatschappij en

Krijgsmacht (SMK), voorheen geheten de Stichting Volk en Verdediging. Nadat het tijdschrift *Civiel-Militair*, dat door de SMK werd uitgegeven, al eerder was opgehouden te bestaan, zal de SMK dit voorjaar haar activiteiten beëindigen.

De bundel volgt dus op soortgelijke publikaties, die eerdere tijdvakken (de jaren vijftig en zestig) beslaan. Van de precieze datering (1966-1989) is evenwel het beginjaar problematisch. Zo spreekt NIOD-directeur Hans Blom, die de ‘Proloog’ heeft geschreven, liever van de jaren zestig en de periode vanaf de jaren zestig. Anderen laten hun beschouwingen ruim vóór het jaar 1966 aanvangen. Zo begint Ko Colijn zijn aanloop over de Nederlandse wapenindustrie zelfs vóór de Tweede Wereldoorlog. In hun ‘Woord vooraf’ zeggen de redacteurs bovendien een tweedeling binnen het tijdvak 1966-

1989 te hebben overwogen. Dan was onmiddellijk de vraag gerezen waar de knip had moeten worden gelegd: in 1975 bij de ondertekening van de Slotakte van Helsinki (zowel een jaar van spanning als van ontspanning), in 1979 bij het besluit tot plaatsing van kernwapens voor de middenafstand door de NAVO, of in 1985 bij het aantreden van Michael Gorbatsjov?

Evenals dat het geval was bij de andere bundels, is dit boek nogal heterogeen samengesteld. Internationaal gaat het ook nu weer vooral om de ontwikkeling van het Oost-Westconflict, nationaal om de civiel-militaire betrekkingen en om ontwikkelingen binnen de krijgsmacht zelf. Het verloop van het Oost-Westconflict blijkt sterk samen te hangen met de dreiging die uitging van de Sovjet-unie. Deze was het grootst in de door Duco Hellema behandelde periode

onder het leiderschap van Brezjnev. Het boek wordt afgesloten met een hoofdstuk van Peter Volten over de ineenstorting van de Sovjetunie en het verdwijnen van de daarvan uitgaande bedreiging. De ontwikkeling van Defensie zelf komt vooral aan bod in de analyse van de totstandkoming van de *Defensienota 1974* van de hand van Jan Hoffenaar en de drie hoofdstukken over de taken die door de Nederlandse krijgsmacht werden uitgevoerd. Achtereenvolgens betreft dit het opleiden, oefenen en gereed stellen voor inzet in de Oost-Westconfrontatie (Hans Bosch) en twee neven-taken: de inzet bij terreurbestrijding (Anselm van der Peet) en de deelname aan de UNIFIL-vredebewarende operatie in Libanon (B.C.M. Kester).

Het overgrote deel van de bundel is, onder de kop 'Protest en polarisatie', gewijd aan politieke protesten tegen de krijgsmacht (Gjalt Zondergeld) en aan vermaatschappelijking van het leger, respectievelijk in een *case study* van Jan van der Meulen en Norbert Nuij over het uiteindelijk toelaten van het dragen van lang haar door soldaten en een hoofdstuk van Ben Schoemaker over de houding van beroeps-soldaten ten opzichte van het ingang doen vinden van civiele normen en waarden binnen de militaire organisatie. De strijd om de kernwapens wordt gezien als apotheose van dit maatschappelijk protest. Hier komen het debat over de stationering van kruisvluchtwapens (Remco van Diepen), de bezwaren van sommige militairen tegen kernwapens (J.A.M.M. Janssen) en de Oostduitse (Stasi-) beïnvloeding van achtereenvolgens Generaals voor de Vrede (gelukt) en van het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) (mislukt) aan de orde in het desbetreffende hoofdstuk van Beatrice de Graaf. Ook het stuk van Ko Colijn over de Nederlandse wapenindustrie, die erin slaagde de hele periode van de Koude

Oorlog te overleven, kan onder de civiel-militaire betrekkingen worden gerangschikt.

Zoals de titel van de bundel doet vermoeden, wordt een verband gesuggereerd tussen 'confrontatie' en 'ontspanning'. Daarnaast figureren echter andere begrippenparen. Zo spreekt Blom van een Januskop die dit tijdperk zou kenmerken: naast 'veranderingswil' en de daarmee samen-gaande 'contestatie' (Hellema spreekt tevens van 'oppositie') was er volgens Blom ook veel 'continuïteit'. Die continuïteit wordt vooral door Hoffenaar benadrukt. Blom acht de dichotomie 'confrontatie'-/ontspanning' wel van toepassing op de *internationale omgeving*. Onduidelijk blijft echter of de na de Cubaanse raketten-crisis ingezette dooiperiode in dat geval werd beëindigd door de Russische expansie in de jaren zeventig en het daarop volgende tegenoffensief van president Reagan. Of zette de ontspanning pas in met de toegeeflijkheid van Gorbatsjov?

Vanwege het laten voortbestaan van deze onduidelijkheden is het ook vrijwel ondoenlijk verbanden aan te brengen tussen de internationale ontwikkelingen en de binnenlandse steun voor de anti-(kern)wapenbeweging. Van Diepen concludeert op blz. 204 dat de 'nieuwe vredesbeweging' wel een produkt was van de ontzuiling (die in 1968 haar hoogtepunt bereikte), maar ook 'pas massale aanhang kreeg toen de nationale en internationale omstandigheden daar rijp voor waren'. Moet bij internationale omstandigheden gedacht worden aan onderwerpingsgedrag aan de Sovjetunie, die met de stationering van de SS-20 raketten probeerde West-Europa los te koppelen van de bescherming van de Verenigde Staten? Of richtte het verzet zich tegen de herbewapening in de laatste jaren van het presi-

dentschap van Jimmy Carter (onder meer het plan tot introductie van de neutronenlading) en van zijn opvolger Reagan (met onder meer zijn *Strategic Defense Initiative*)?

Binnenslands verschilt de verklaring van Zondergeld aanmerkelijk van die van Van Diepen. Volgens Zondergeld hebben 'Vietnam' en de provobeweging bewerkstelligd dat het antimilitarisme van vooral de PSP een grote vlucht kon nemen omdat de PvdA en de kerken de aanhang van de ban-de-bom-beweging plotseling sterk vergrootten. Via het comité-'Stop de neutronenbom' slaagde de CPN erin zich tot tolk te maken van de anti-nucleaire beweging, waardoor de pacifistisch-socialisten (die eerst hadden geweigerd met de CPN samen te werken) werden gemarginaliseerd. 'Stop de neutronenbom' fungeerde als springplank voor de door het IKV aangevoerde beweging tegen de plaatsing van kruisraketten. Volgens Zondergeld schaarde de PvdA zich achter de acties tegen de plaatsing van kruisvluchtwapens omdat deze partij na 1977 in de oppositie zat: de PvdA werd hierdoor 'tijdelijk diepgaand veranderd' (blz. 81, cursivering JGS).

Volgens Van Diepen kan het gedachtegoed van de nieuwe vredesbeweging echter worden teruggevoerd tot het door het calvinisme geïnspireerde moralisme van de zeventiende eeuw: het neutralisme, pacifisme en de afkeer van de machtspolitiek zouden slechts 'oude wijn in nieuwe zakken' zijn (blz. 201). Van Diepen vestigt daarnaast (en deze keer wél terecht) de aandacht op de partijpolitieke factor. Zo trachtte onder meer Klaas de Vries, die eerder geprobeerd had via een moreel beroep op de dissidenten de vorming van het CDA te verhinderen, nadien de christelijke critici tot splijting van de pas geboren christen-democratische partij over te halen. Hoe deze tijdgebonden partijpolitieke

verklaring te verenigen valt met die van de constanten van het Nederlands beleid, blijft in Van Diepens analyse overigens een raadsel.

Via enig combineren en deduceren kan de lezer zich op deze manier wel een oordeel vellen over de politieke ontwikkelingen in Nederland, maar blijft een relatie met de externe dreiging onduidelijk. Het heeft er alle schijn van dat de CPN in de jaren zeventig weliswaar 'salonfähig' werd, maar tevens haar eigen graf dolf toen het communisme tegelijkertijd met het beleid van *perestrojka* en *glasnost* ten grave werd gedragen.

Hoewel de samenhang in de bundel dus te wensen overlaat, bevatten de bijdragen van afzonderlijke auteurs dikwijls opmerkelijke gedachten. Zo stelt Blom tegenover het door Van Diepen veronderstelde pacifisme dat Nederland niet alleen als grote mogendheid in de zeventiende eeuw maar ook thans nog een krijgslustige natie is: 'en dan is de gretigheid om vroeg en van harte in de NAVO te participeren en om zo veel mogelijk in vredesmissies deel te nemen behalve uiting van diepe ideologische, ethische en humanitaire overtuiging misschien ook wel de moderne vorm van Nederlandse krijgslust die in nieuwe tijden nieuwe kansen krijgt' (blz. 17).

Treffend is voorts de constatering van Colijn over de marinescheepsbouw, die ook toen al met overcapaciteit kampte: 'Zolang met enig kunst- en vliegwerk een rechtvaardiging kon worden gevonden voor het instandhouden van een relatief grote nationale oorlogsvloot en voor het periodiek versneld afstoten van nog niet afgeschreven marineschepen (en dus het naar voren halen van vervolorders) kon de cyclus nog gesloten worden gehouden.' (blz. 65)

Schoenmaker trekt uit de vermaatschappelijking van de krijgsmacht in de jaren zeventig de conclusie dat deze ertoe heeft bijgedragen dat de 'overgang naar een vrijwilligerskrijgsmacht niet automatisch tot een remilitarisering zou leiden. Een beroepsleger zou, omdat het volledig van de arbeidsmarkt afhankelijk is, zelf wel eens een grotere behoefte aan vermaatschappelijking kunnen hebben.' (blz. 133) Van der Peet meent dat de succesvolle inzet van BBE-eenheden tegen onder meer Molukse terroristen in de samenleving grote waardering ondervond, waardoor tegenweer werd geboden tegen de 'rebellie tegen de gevestigde politieke instellingen zoals de krijgsmacht' in de jaren zeventig (blz. 165).

Grove onjuistheden komen in deze

keurig verzorgde bundel nauwelijks voor. Volgens mij onderschat Hans Blom met zijn stelling dat '[i]nternationaal de keuze voor de westerse allianties nagenoeg onbetwist was' (blz. 14) evenwel het verzet in vooral de PvdA tegen de NAVO eind jaren zestig/begin jaren zeventig. Voor ARP-fractieleider Aantjes was de introductie van de neutronbom in 1977 zelfs een reden te dreigen met opzegging van het NAVO-lidmaatschap. Te betreuren valt dat Gjalt Zondergeld in zijn voor het overige zo belangwekkende bijdrage suggereert dat het IKV pacifistisch zou zijn (blz. 97). Naast pacifisten telde het IKV ook atoompacifisten zoals Mient-Jan Faber (die conventioneel wapenbezit en -gebruik wel kan billijken) en aanhangers die vonden dat de bewapening niet zo hoog hoefde te worden opgeschroefd.

J.G. Siccama

Dr J.G. Siccama is bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de veiligheidsproblematiek aan de Universiteit Utrecht. Tevens is hij plaatsvervangend hoofd-directeur algemene beleidszaken op het Ministerie van Defensie. Hij schreef deze bespreking op persoonlijke titel.

Geloofsgenoten aan weerszijden van IJzeren Gordijn

Beatrice de Graaf:

Over de Muur. De DDR, de Nederlandse kerken en de vredesbeweging.

Amsterdam: Boom, 2004; 416 blz.; 29,50 euro; ISBN: 90-8506-024-9

Beatrice de Graaf heeft een indrukwekkend proefschrift geschreven.

Alleen al de noten, literatuurlijsten en bijlagen bedragen meer dan honderd pagina's. Dat duidt op een uitgebreid bronnenonderzoek, waarbij behalve de archieven van de Hervormde Kerk en de Gereformeerde kerken ook het Stasi-archief in Oost-Duitsland werd geraadpleegd. En wat voor een heerlijk Nederlands onderwerp:

controleren of de Nederlandse kerken onder het communisme wel op juiste wijze met hun geloofsgenoten en de overheid van de DDR omsprongen.

De hoofdaandacht van het boek ligt bij de jaren 1970-1989, maar De Graaf beschrijft in een apart hoofdstuk ook de periode 1945-1969. Na de Cuba-crisis in 1962 werd de noodzaak van

acceptatie van de *status-quo* tussen Oost en West steeds sterker gevoeld. Vreedzame coëxistentie deugde meer dan wapengekletter. De Hervormde Kerk veroordeelde de Koude Oorlog en zei in een herderlijk schrijven van 1962 'neen zonder ja's' tegen het gebruik van atoomwapens. Anticommunisme werd als achterhaald beschouwd en steun aan de Derde Wereld als verplicht. In die sfeer vertaalde de 'rode' Nederlandse dominee J.J. Buskes de brochure van Karl Barth *Brief an einen Pfarrer in der DDR*. De Duitse theologie was in Nederland vanouds zeer bekend en in de wereld van gelovigen in de DDR overheersten de protestantse kerken. Kortom, er was geen betere kans dan in dit laatste land door contacten met mede-gelovigen ervaringen op te doen over een andere maatschappijvorm.

In Berlijn werd het Hendrik-Kraemer-Haus (HKH), zoals de pastorie van de Nederlandse Oecumenische gemeente heette, een ontmoetingsplaats voor linksgeoriënteerde Nederlandse dominees en studenten. Voorganger Bé Ruys van het HKH raakte hoe langer hoe meer gefascineerd door de DDR als 'socialistisch experiment'. Van de opvatting over de lijdende kerk achter het IJzeren Gordijn moest zij niets weten. De activiteiten van het HKH werden steeds meer politiek georiënteerd, zoals acties ten behoeve van Noord-Vietnam.

Hebe Kohlbrugge, met wie Bé Ruys aanvankelijk samenwerkte, stond afwijzender ten opzichte van het DDR-regime. Zij zou zich jarenlang met heel Oost-Europa bezighouden, maar bleef daarbij uiterst kritisch ten opzichte van de communistische overheden. De Graaf noemt nog een derde groepering onder de Nederlandse protestantse gelovigen die zich met de DDR bezighielden, te weten de onderwijzer en hervormde (niet gereformeerde, zoals De Graaf schrijft) ouderling Herman Korteweg. Deze

bemoede zich niet met de politiek, maar organiseerde de Nederlandse deelname aan Berlijnse bijbelweken.

De hoofdstukken 3 tot en met 7 beslaan de periode 1970-1989. Daarin spelen de afwijzende kant (de groep Faber-Ter Veer) en de coöperatieve kant (Van Putten-Von Meijenfeldt) een belangrijke rol. De neutrale kant van politieke terughoudendheid en de nadruk op humanitaire hulpverlening krijgt in het boek minder aandacht. IKV-pronkstukken als Mient Jan Faber en Ben ter Veer zijn vaak als meelopers van het communistische regime beschreven. Uit *Over de Muur* blijkt echter duidelijk dat dat niet het geval was. Integendeel, in de beginperiode hoopten zij nog positieve invloed op de Oostduitse overheid te kunnen uitoefenen. Maar dat bleek tevergeefs. Dan wordt de koers verlegd en gaat het IKV onafhankelijke vredes- en emancipatiebewegingen in Oost-Europa als natuurlijke bondgenoten zien. Oost-Europa moest ook ontwapenen. Hun contacten met Oostduitse dissidenten leidden tot woede bij de DDR-leiding, die hen van samenwerking met de CIA verdacht. Faber en Ter Veer bleven lang in een socialisme met een menselijk gezicht geloven. Zij meenden ook lang als Westeuropese vredesbeweging een bemiddelaarsrol tussen de communistische partij en de dissidenten te kunnen spelen. Men kan hun daarom politieke onnozelheid verwijten, geen oneerlijkheid.

Dat lag anders bij een andere groep IKV-leden. Het gaat dan over mensen als de politicoloog Jan van Putten, die ook enige tijd IKV-voorzitter was. Van Putten schreef in lovende termen over de 'vredespolitiek' van de SED. De Nederlandse generaal Von Meijenfeldt onderhield ook nauwe betrekkingen met de Oostduitse politieke top. Hij was lid van de groep 'Generaals voor de Vrede' en liet zich en zijn gezin tot het einde door de DDR regelmatig fêteren. Van Putten en Von Meijenfeldt meenden

dat kerkelijke contacten belangrijker waren dan contacten met dissidenten. Hun kerkelijke contacten, dat is wel duidelijk, stonden niet los van eerbied voor de wereldlijke overheid.

Beatrice de Graaf besteedt in haar boek veel aandacht aan de IKV-activiteiten en minder aan het gewone werk van Korteweg en de zijnen. Ook lijkt zij bijna heilig te geloven in de Stasi-archieven. Zij lijkt door de vele stapels dossiers uit de Oostduitse archieven die zij voor haar boek gebruiken kon, enthousiast te zijn geraakt. Maar voor elke bron blijft gelden: hij is helemaal waar, een beetje of helemaal niet. Op diverse plaatsen in *Over de Muur* blijkt echter De Graaf's vaste vertrouwen in deze bronnen.

Op de laatste bladzijde van het boek zorgt De Graaf voor een verrassing. Ik lees daar over Hebe Kohlbrugge dat deze in december 1989 pas beseftte 'dat de muur niet alleen maar een harde en een nu eenmaal op de koop toe te nemen inperking van onze reïsvrijheid was, maar dat de muur ook ons zelfverstaan, ons levensgevoel en ons maatschappelijk gedrag veel dieper had beïnvloed en gedeformeerd dan ik mijzelf tot dan toe had voorgehouden' (noot 36). Nu ken ik Kohlbrugge niet goed, maar wel haar activiteiten en haar boek *Twee maal twee is vijf*. Ik kon me zo'n uitspraak van haar, waarbij ze pas in december 1989 de psychologische consequenties van de muur zou hebben ingezien, niet voorstellen, maar bij onderzoek bleek noot 36 niet over een geschrift van Kohlbrugge te gaan. Ik vond het citaat daarna wel in haar al genoemde boek (op blz. 102). Maar daar is het een citaat uit 1988, geschreven door een Oostduitser, iemand dus die met de Muur is opgegroeid. Een merkwaardige slordigheid.

Martin van den Heuvel

Dr Martin van den Heuvel is Oost-Europadeskundige.

Nederlands buitenlands beleid onder academische loep

Bob de Graaf, Duco Hellema & Bert van der Zwan (red.):

De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw.

Amsterdam: Boom, 2003; 200 blz.; 20,90 euro; ISBN: 90-5352-885-7

In de Cleveringa-oratie van 26 november 2004 stelde Peter van Walsum dat 'Nederlands voorkeur voor de NAVO langzamerhand folkloristische trekken begint te vertonen'. De herverkiezing van Bush zou Nederland in zijn visie moeten aangrijpen 'om wat meer EU en wat minder NAVO in zijn beleid te doen'. Uitspraken die in de pers werden aangehaald. Dan is het vervolgens een verademing een aantal doorwrochte studies van historici te lezen over de veranderingen en verschuivingen in de Nederlandse buitenlandse politiek in de 20ste eeuw. Deze studies zijn gebundeld in dit eerste deel van de reeks 'Internationale en diplomatieke geschiedenis'. Het tweede deel in deze reeks, over humanitaire interventie, zal dit jaar verschijnen.

In het 'ten geleide' wordt de academische twijfel niet geschuwd in vragen en opmerkingen als: 'Welke primaire doelstellingen dienen nu eigenlijk aan het buitenlands beleid ten grondslag te liggen? Waaruit bestaat dat nationaal belang dan precies?' en 'Het is niet gemakkelijk om de vraag of Nederland aan macht en invloed heeft ingeboet, te beantwoorden. Het hangt er onder meer van af welke doelstellingen men aan de Nederlandse buitenlandse politiek toeschrijft.' (blz. 7)

Achtereenvolgens worden de volgende terreinen in de buitenlandse politiek bestudeerd:

- 1 het veiligheids- en defensiebeleid (door W. Klinkert en G. Teitler);
- 2 het ontwikkelingsbeleid, inclusief de koloniale erfenis (J.J.P. de Jong);
- 3 de bevordering van de internationale rechtsorde, inclusief vredesoperaties en mensenrechten (Peter Malcontent en Floribert Baudet);
- 4 de handelspolitiek (Hein A. M. Klemann); en
- 5 het Europabeleid (Jan van der Harst).

Daarna volgen twee *case studies* over de kwestie-Nieuw-Guinea. De eerste over hoe Nederland Nieuw-Guinea kwijtraakte, met daarin een centrale rol van prins Bernhard (door de journalisten Gerda Jansen Hendriks, Rob Bruins Slot en Yfke Nijland). De tweede studie over hoe Nederland de volksraadpleging in Nieuw-Guinea uit 1969 niet serieus nam (door Hans Meijer). Deze zeer welkome aanvullingen geven heel duidelijk aan dat ook Nederland weleens mooie principes en beginselen in de praktijk op het tweede plan zet en zich heeft te gedragen als 'ziende blind en horende doof', naar de woorden van Nederlands ambassadeur in Indonesië, H. Scheltema, die als waarnemer de pseudo-volksraadpleging van 1969 diende bij te wonen. Het verschil tussen het verbaal en het werkelijk beleid komt zo aardig uit de verf.

Het boek is – op een enkele uitzondering na – goed geschreven en vlot te lezen. Het is minder veelomvattend dan de titel doet vermoeden, maar geeft de verschuivingen in het beleid gedurende de 20ste eeuw op een aantal deelreinen aardig weer. Aan deze bundel worden – mijns inziens terecht – geen algehele conclusies toegevoegd. De diversiteit laat dat

niet toe en ik zal nu dan ook de diverse hoofdstukken afzonderlijk bespreken.

In het *eerste hoofdstuk* wordt de ontwikkeling van neutraliteit naar Atlantisch bondgenootschap geschetst. De drie krijgsmachtonderdelen komen aan de orde, met aandacht voor Nederlands afhankelijkheid van de Britse marine bij de bescherming van Indië. De vrees dat Nederland in de Eerste Wereldoorlog zijn neutraliteit niet zou kunnen handhaven door een Britse bezetting van Zeeland met het oog op de toegang tot de haven van Antwerpen en Duitse doortocht door Limburg, wordt uit de doeken gedaan. De beschrijving van de periode na de Tweede Wereldoorlog is soms detailistisch; een belangrijk gemis is dat geen gebruik is gemaakt van terzake toonaangevende publikaties. Dat geldt bijvoorbeeld voor de situatie in 1956 (Suez-crisis en Hongaarse opstand), de neutronengranaat, de kruisvluchtwapens en de bewapeningswedloop. Het commentaar prevaleert boven de analyse, zoals in het volgende citaat: 'De kruisvlucht-kwestie is voorts leerzaam voor wie twijfelt aan Nederlands invloed in de NAVO. Even leerzaam is zij voor wie in Nederland een lakei van Amerika ziet.' (blz. 32) Een onderschatting van de lezer lijkt me.

Dat kan niet gezegd worden van het *tweede*, zeer goed geschreven *hoofdstuk*, waarin het denken over ontwikkelingssamenwerking onder de titel 'In het kielzog van Multatuli' helder wordt geschetst. In de uiteenzetting over Nederlands motieven stelt De Jong: 'Een zich moreel-superieur voelend Nederland voelde zich geroepen de welvaart van de Indonesische bevolking te verbeteren,

een modern Indië op te bouwen en een proces van ontvoogding annex politieke emancipatie op gang te brengen, een taak waarvoor het zich onmisbaar voelde en waaraan het de legitimatie van zijn aanwezigheid ontleende.' (blz. 39) Met de gidslandgedachte uit 1973 keerde dit 'moralistisch messianisme' terug in de Nederlandse politiek. Vervolgens beoordeelt de auteur het beleid van Pronk heel kritisch en verwerpt hij 'de politisering van het ontwikkelingsbeleid' en 'het mensenrechtenactivisme'. Ook de beleidsvoornemens in de nota's uit 1990 (*Een wereld van verschil*) en 1993 (*Een wereld in geschil*) worden als uitingen van een nieuwe zendingsdrang gekwalificeerd. Pronk wordt als zeer dogmatisch ten tonele gevoerd en de auteur gebruikt de term 'ontpronken', waarmee hij de ommezwaai onder Herfkens beschrijft. De verschuivingen in het beleid (bijvoorbeeld: bilateraal – multilateraal, armoedebestrijding – economische-groeibevordering met het schuldbesef als constante, waar de ontwikkelingslobby op inspeelt) worden op interessante wijze belicht.

In het *derde hoofdstuk* worden door Malcontent en Baudet intrigerende vragen gesteld: 'bestaat er wel zo iets als een Nederlandse buitenlands-politieke traditie op het terrein van de bevordering van de internationale rechtsorde?' en, zo ja, 'zit dat alleen in de presentatie van het beleid of ook in de daadwerkelijke uitvoering ervan?', en mocht dat het geval zijn 'wordt dat dan niet in de eerste plaats bepaald door de internationale ontwikkelingen en niet door interne beleidsoverwegingen?' (blz. 70-71). Dat is een goede start van het hoofdstuk waarbij de auteurs de academische discussie tot uitgangspunt nemen. Bevordering van de internationale rechtsorde is een veelomvattend begrip, aan de hand waarvan de auteurs enerzijds

de normstelling met toezichtmechanisme, anderzijds de deelname aan vredesoperaties, de wapenbeheersing, de veroordelingen van mensenrechtenschendingen en opvang van vluchtelingen verstaan en behandelen. De ontwikkelingen worden vervolgens vanaf de eerste Haagse Vredesconferentie (1899) beschreven aan de hand van de daarover verschenen wetenschappelijke literatuur. De vooroorlogse voorkeur voor afzijdigheid wordt aardig geïllustreerd met de Nederlandse terugkeer naar strikte afzijdigheid aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, toen de Volkenbond niet bij machte was de Italiaanse agressie in Ethiopië te keren. Nederland achtte zich vervolgens niet meer gebonden aan het stelsel van economische en militaire sancties van de Volkenbond tegen mogelijke agressors.

De koersverandering naar bevordering van de internationale rechtsorde, door auteurs ook wel aangeduid als een verlegging van het Nederlands buitenlands beleid in een meer internationaal-idealistische zin, wordt *rond 1963* gesitueerd. Enkele mogelijke verklaringen passeren de revue: soevereiniteitsoverdracht van Nieuw-Guinea, goede afloop van de Cubacrisis, post-materialistische revolutie met pressie vanuit samenleving en parlement – opnieuw de gidslandgedachte – opkomst van de televisie en de ontzuiling, waardoor buitenlands-politieke thema's niet langer worden gedepolitiseerd oftewel een 'verbinnenlandisering' van het buitenlands beleid. De binnenlandse pressie tot veranderingen op de terreinen mensenrechten, ontwikkelingssamenwerking (alweer moet Pronk het ontgelden bij het afbreken van de ontwikkelingsrelatie door Indonesië), wapenbeheersing en vredesoperaties worden vervolgens in de beschouwing betrokken. Vloeit bevordering

van de internationale rechtsorde voort uit humanitaire overwegingen of wordt dat aangegrepen voor het eigen prestige, in Haagse termen 'het op de kaart zetten van Nederland'? De auteurs sluiten de laatste mogelijkheid niet uit en verwoorden dat in hun conclusie op de volgende wijze: 'Anno 2003, in een wereld waarin de invloed van Nederland binnen de Europese Unie minder en minder wordt, lijkt er ook geen andere mogelijkheid meer om ons te doen gelden dan op het vlak van de bevordering van de internationale rechtsorde. En daarbij beroepen politici zich natuurlijk graag op een lange traditie, een traditie die zoals gezegd voor een belangrijk deel niet bestaat.' (blz. 99)

Nederland als handelsnatie

In het *vierde hoofdstuk* komt Nederland als handelsnatie aan bod, met aandacht voor de Nederlandse reactie op het protectionisme van na de Eerste Wereldoorlog. Nederland was vrijhandelsgezind uit eigenbelang en heeft ervoor gekozen de vrijhandel in internationale verdragen vast te leggen. Nederlandse export was gediend bij Europese samenwerking, maar het leidde er ook toe dat Nederland in dat opzicht 'werd opgesloten binnen Europa' (blz. 119). Vervolgens wordt de binnenlandse economische politiek uiteengezet, met veel aandacht voor het overlegmodel (ook wel aangeduid als pacificatiedemocratie en poldermodel) en de lage-lonenpolitiek. Zo kreeg Nederland een sterke concurrentiepositie, maar zij kwam niet voort uit een beleid van innovatie, aldus de auteur. Dit hoofdstuk valt buiten het bestek van dit boek over Nederlands buitenlands beleid door de nadruk op de interne economische politiek (lage lonen en compromissen). Weliswaar komt dit binnenlands beleid voort uit Nederlands internationale positie, met een voorkeur voor

vrijhandel, maar het hoofdstuk draagt weinig bij aan inzicht over de Nederlandse buitenlandse politiek.

Het *vijfde hoofdstuk*, over het Nederlandse Europebeleid sedert 1945, draagt de goed gekozen titel 'De verdwenen voorspelbaarheid'. Auteur Van der Harst onderzoekt de veranderingen in dat beleid als gevolg van het einde van de Koude Oorlog en brengt de visie op het Nederlandse Europa-beleid vanuit academische kring voor het voetlicht. De drie uitgangspunten die in de periode 1945-1990 voor continuïteit hebben gezorgd, waren: 1 het primaat van het 'atlanticisme', ofwel de dominante veiligheidspolitieke oriëntatie; 2 verdieping van de Europese economische samenwerking en integratie; en 3 bestrijding van 'directoriumvorming', de overheersing door de grotere EG-lidstaten. De uitgangspunten zijn niet verdwenen, maar de voorspelbaarheid van het beleid sedert 1990 wel.

Het eerste uitgangspunt, namelijk het primaat van de NAVO, werd na het VN-debacle in Srebrenica en de militaire rol van de NAVO in Bosnië en Kosovo hersteld. Het Nederlandse streven naar een zekere supranationalisering van het externe beleid mislukte op 'zwarte maandag' in september 1991 en vervolgens koos ook Nederland voor een aparte intergouvernementele pijler voor het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid van de EU. De rol van premier, in nauwe samenwerking met de staatssecretaris voor Europese Zaken – die nu nog onder Buitenlandse Zaken valt, maar volgens sommigen beter naar het ministerie van Algemene Zaken kan verhuizen – en de prominente rol van de Europese Raad in de besluitvorming worden inmiddels geaccepteerd. De auteur vraagt ook aandacht voor de niet meer bestaande consensus, waarbij vooral de VVD verschilt van de andere grote

partijen in 'het voorrang geven aan een meer nationaal-georiënteerde benadering van Europese vraagstukken' (blz. 144).

Ook onder de academici bestaat verdeeldheid; sommigen pleiten voor Nederlands aansluiting bij de Frans-Duitse as, terwijl anderen voor wisselende partnerschappen kiezen. Dat laatste zou per onderwerp kunnen verschillen en Nederland zou – in de ogen van Rozemond – wat vaker dwars kunnen gaan liggen dan in het verleden is gebeurd, toen anderen anticipeerden op Nederlands flexibele onderhandelingsinzet. Deze opvatting verschilt diametraal van die van Van Walsum, die in zijn Cleveringa-oratie naar voren bracht dat de eerste prioriteit in het Nederlands buitenlands beleid het streven naar eenstemmigheid binnen de EU moet zijn. Kortom, er wordt verschillend gedacht over wat – dus niet alleen de wijze waarop – Nederlands invloed nu eigenlijk is, alvorens men zelfs toekomt aan de vraag of deze in de loop der tijd is afgenomen.

Nieuw-Guinea

De twee *case studies* over Nieuw-Guinea zijn heel goed geschreven en geven een beeld over de toch wel wat stuntelige rol van Nederland in de internationale politiek. De eerste studie, gemaakt voor het televisieprogramma *Andere Tijden*, gaat over de bemoeienis van prins Bernhard met Nieuw-Guinea (in 1961 en 1962). De prins ondernam eigenmachtig stappen buiten de regering om en ging met zijn voorstellen in tegen het officiële regeringsbeleid van dat moment (blz. 156); een niet mis te verstane conclusie van de auteurs. Het artikel is gebaseerd op eigen onderzoek in Amerikaanse en Nederlandse archieven en enkele interviews met betrokkenen. In de ogen van prins Bernhard was minister Luns koppig en tot geen compromis bereid en zou

deze houding Nederland schaden. Het eigen voorstel van de prins van 3 mei 1961 aan het Witte Huis omvatte niet alleen de Nederlandse bereidheid Nieuw-Guinea over te dragen aan een multinationalaal trustschap, maar ook het uitsluiten van teruggave aan Nederland; het behoeft ook niet als optie in het referendum te staan.

Deze volksraadpleging op Nieuw-Guinea in 1969 is het onderwerp van de tweede studie. Een studie die mede is gebaseerd op het privé-archief van Schiff (tweede man op de ambassade in Washington, ambassadeur in Indonesië en secretaris-generaal op het ministerie in Den Haag; hij werd ook geïnterviewd voor de eerste Nieuw-Guineastudie). Deze cynisch geschreven bijdrage vond ik onthutsend. Het 'akkoord van New York', met de bepaling waarin aan het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's inhoud werd gegeven met de belofte van deze volksraadpleging, werd door Nederland als van essentiële betekenis gepresenteerd. Weinigen meenden dat Indonesië werkelijk een vrije keuze zou bieden, maar dat Nederland aan deze farce volledig meewerkte met voorbijzien van de Kamer en dat het bovendien aan het Indonesische handelen internationale legitimering verschafte, heeft mij getroffen. Nederland wilde de relatie met Indonesië niet beschadigen en Luns liet Djakarta weten dat het weinig last van Nederland zou ondervinden. Depolitiseren en stilhouden was het Haagse parool (blz. 183). De enig aanvaardbare uitslag was aansluiting bij Indonesië en daartoe werd de volksraadpleging onder 800.000 Papoea's teruggebracht tot een stemming onder 1025 door Indonesië geselecteerde kiesmannen in een sfeer van manipulatie, intimidatie en terreur. De Nederlandse ambassadeur Scheltema als waarnemer kreeg de Haagse instructie 'zich te gedragen

zoals het een gast betaamt', d.w.z. 'ziende blind en horende doof' (blz. 191).

Enkele Nederlandse kranten wisten wel over de werkelijke gang van zaken te berichten en de eensluidende einduitslag in twijfel te trekken. Op het ministerie van Buitenlandse Zaken werd vervolgens geweigerd in de Algemene Vergadering van de VN op Indonesisch verzoek alleen een Nederlandse resolutie in te dienen met de einduitslag van de volksstemming. Een gezamenlijke resolutie met Indonesië en enkele andere landen, waarin de einduitslag als legaal, definitief en onherroepelijk werd aanvaard, kreeg vervolgens wel de Nederlandse instemming. Tevoren bood de Nederlandse secretaris-generaal Schiff achter de schermen de Indonesiër Sudjarwo ook nog een blik in het eindrapport van de VN-rapporteur

en 'bood hem de kans voor Indonesië onwelgevallige bewoordingen gewijzigd te krijgen en beide rapporten te synchroniseren' (blz. 193).

De auteur concludeert niet alleen dat het zakenbelang prevaleerde boven ethische overwegingen, maar stelde ook vast: 'De schijn ophoudend dat het lot van de Papoea's Nederland echter nog altijd ter harte ging, speelde Nederland evenwel dubbel spel. In plaats van aan de zijlijn te blijven staan, toonde Luns zich ter wille van de relatie met Indonesië bereid alle mogelijke bijstand te verlenen om de hobbels op de weg naar de finale afdoening van de Nieuw-Guineezaak te helpen slechten.' (blz. 194)

Deze *case study* leert in ieder geval dat ook na 1963 Nederland het niet altijd even nauw nam met de bevordering van de internationale rechtsorde. Wat mij betreft mogen er

meer historische gevalstudies volgen. De redactie van deze bundel is in haar opzet van het leveren van een bijdrage aan de geschiedschrijving van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen met deze publikatie goed geslaagd.

Fred Grünfeld

Dr Fred Grünfeld is bijzonder hoogleraar naar Oorzaken van Mensenrechtenschendingen aan de Universiteit Utrecht, universitair hoofd-docent in de leer der internationale betrekkingen en het recht der internationale organisaties aan de Universiteit Maastricht en coördinator voor sociale wetenschappen, in het bijzonder politicologie en internationale betrekkingen, aan het University College Maastricht.

Rooskleurig beeld Poetin genuanceerd

Anna Politkovskaja:

Poetins Rusland (uit het Engels en het Russisch vertaald door Arie van der Ent).

Breda: Uitgeverij De Geus, 2005; 350 blz.; 15,90 euro; ISBN: 90-445-0748-6

Begin 2000 stelde een Amerikaanse journaliste de vraag: 'Who is Mr. Putin?' Dit was tijdens de plenaire sessie van het Wereld Economisch Forum in Davos. Het panel van vier Russische politici keek elkaar nerveus aan en bleef het antwoord schuldig. Blijkbaar wist niemand wie deze voormalige luitenant-kolonel van de KGB was. De vraag wordt sindsdien steeds weer opgeworpen, zonder dat er een ondubbelzinnig antwoord op komt. Voor Bush, Blair, Schröder, Chirac en

in het bijzonder Berlusconi is hij een vriend, voor mensenrechtenactivisten een oorlogsmisdadiger.

Vijf jaar later geeft Anna Politkovskaja met haar boek *Poetins Rusland* alsnog antwoord op deze vraag. Politkovskaja zegt dat ze haar boek heeft geschreven als 'gewoon maar een mens onder velen', die verslag doet van wat ze ziet en haar emoties daarover weergeeft. Maar Politkovskaja is niet zomaar een mens; ze is één van de bekendste journalisten van Rusland. Ze schrijft voor de *Novaja Gazeta*, een van de weinige kranten die nog kritiek uiten op de regering-Poetin.

In tegenstelling tot de Nederlandse journalistieke traditie, neemt Politkovskaja in haar boek duidelijk

stelling. Dit maakt haar zowel journaliste als mensenrechtenactiviste. In Rusland zien velen haar als een landverraadster, maar dit weerhoudt haar er niet van kritisch te berichten over de oorlog in Tsjetsjenië. Ze trad op als bemiddelaar in het gijzelingsdrama in het Doebrovka-theater in Moskou. Ook wilde ze bemiddelen tijdens de gruwelijke gijzeling van de school in Beslan, maar in het vliegtuig op weg naar Beslan verloor ze het bewustzijn. In het ziekenhuis kreeg ze te horen dat ze vergiftigd was.

Het boek begint met de zin 'Dit boek gaat over Vladimir Poetin, maar niet zoals hij doorgaans in het Westen gezien wordt. Niet door een roze bril.' Aan de hand van reportages maakt Politkovskaja de rekening op van de

eerste regeringsperiode van Poetin. Zijn 'dictatuur van de wet' en 'geleide democratie' zijn volgens haar op niets uitgelopen. Het land wordt verteerd door corruptie op alle niveaus. 'Er is niet zoveel mis met de wetten in Rusland. Het is alleen zo dat er niet zoveel mensen zijn die zich eraan zouden willen houden.'

Politkovskaja is teleurgesteld in 'het Westen'. Als de journaliste bij internationale organisaties haar verhaal doet, stuit ze steeds op een blik van ongelof. 'Ze willen niet geloven dat het zo erg is,' concludeerde ze in een interview. 'Ze willen horen dat het niet zo erg is. En dat krijgen ze van Poetin te horen.'

Dat het Westen invloed *kan* uitoefenen, blijkt uit de geruchtmakende zaak van kolonel Boedanov, die een Tsjetsjeens meisje ontvoerde, verkrachtte en vervolgens vermoordde. Politkovskaja beschrijft hoe alles in werking werd gesteld om de kolonel vrijuit te laten gaan. De rechtsgang werd getorpedeerd, de publieke opinie gemanipuleerd, het forensisch onderzoek vervalst en psychiatrische rapporten aangepast om hem vrij te pleiten. 'Zo gaat het in Rusland. Wat deskundigen aan de Russische rechtbanken rapporteren hangt, net als in de sovjetijd, niet af van de feiten maar van wie deze plooit.'

De zaak-Boedanov krijgt een plotselinge wending als het vonnis wordt verworpen en het proces heropend. Politkovskaja denkt dat dit door politieke druk vanuit Duitsland komt. De Russische mensenrechtenorganisatie *Memorial* bracht de zaak onder de aandacht en Schröder sprak Poetin er persoonlijk op aan. Boedanov wordt uiteindelijk veroordeeld tot tien jaar werkkamp. Hoewel dit één van de weinige verhalen is waar het recht zijn loop neemt, bevestigt het Politkovskaja in haar oordeel dat de rechterlijke macht in Rusland nog

steeds ondergeschikt is aan de uitvoerende macht.

In haar boek komen de vuile oorlog in Tsjetsjenië, de misstanden in het Russische leger, de machteloosheid van de soldatenmoeders, de georganiseerde misdaad, de corruptie van de rechterlijke macht, alsmede het lot van de 'gewone man' aan bod. Dit levert een gitzwart beeld van de Russische samenleving op. Aan het eind van het boek komen daar nog de twee recente tragedies bij: de gijzelingsdrama's in het Moskouse Doebrovka-theater en in de school in Beslan.

Het individu staat in de verhalen centraal. Politkovskaja documenteert de machteloosheid van de slachtoffers in Rusland, alsof ze hoopt dat er ooit nog genoegdoening komt en de daders op basis van haar informatie ter verantwoording worden geroepen. Sommige verhalen zijn zó verschrikkelijk, dat het zelfs in literaire fictie ongeloofwaardig zou zijn geweest. Ze beschrijft de zoektocht van een moeder naar haar zoon Pavel, die op het slagveld van Tsjetsjenië is achtergelaten. Steeds weer stuit de vrouw op tegenwerking van de staat. De zoektocht, de 'ontmoeting met de schedel van haar zoon', en de daarop volgende pogingen de staat voor het gerecht te dagen, hebben kafkaïaanse dimensies. 'Een mensenleven telt niet in Rusland en het belang van de staat gaat voor het belang van het individu,' concludeert Politkovskaja.

Politkovskaja heeft een vlijmscherpe pen; ze ontmaskert en onthult. Ze compenseert met haar aanklacht tegen Poetin de overheersende tendens in Rusland om de president van alles vrij te pleiten. Toch moet gezegd worden dat niet alle misstanden in het land aan Poetin toegeschreven kunnen worden. Rusland is een land met de infrastructuur van een wereldrijk, maar met een BNP dat (naar officiële cijfers gemeten) qua omvang verge-

lijkaar is met dat van Nederland. Dat leidt onherroepelijk tot problemen. De politieke erfenis van de Sovjetunie en de periode-Jeltsin maakt Poetin evenmin te benijden.

Poetins herverkiezing in maart 2004 en daaropvolgende toenevende centralisatie van de macht van de staat betekenen voor Politkovskaja een terugkeer naar de eenpartijstaat van de Sovjetunie. Politkovskaja vindt dat dit mogelijk is geworden, omdat de maatschappij een 'grenzeloze apathie heeft laten zien', maar ze slaagt er niet goed in deze houding van de bevolking te verklaren.

Is er nog hoop in het gitzwarte universum van 'Poetins Rusland'? Ja. In Politkovskaja's verhalen treden naast de daders en slachtoffers ook moedige mensen op, die hun eigen principes volgen in de strijd voor gerechtigheid en die niet buigen voor intimidatie. Politkovskaja, een eigentijdse dissidente, is hier zelf een goed voorbeeld van en haar boek verdient daarom alle aandacht van de internationale gemeenschap.

Suzette de Boer

Suzette de Boer woonde en werkte vier jaar in Rusland en was vervolgens als projectmedewerkster mensenrechten en minderheden in de Russische Federatie verbonden aan het Instituut Clingendael.